

1. *El Congost*

El congost del Ter i la muntanya de Sant Julià de Ramis ocupen un lloc estratègic excepcional. La presència humana és d'èpoques immemorials. Al límit de les Gavarres, allà on podríem dir que la serralada Litoral acarona la serralada Transversal, trobem el congost del riu Ter. La forma del Congost és fruit de l'erosió fluvial que just aquí s'aprofita de petites falles.¹

La muntanya de Sant Julià de Ramis té un poblat ibèric conegut com a *Kerunta*, un nom suposat per al poblat ibèric de Sant Julià. Els ibers d'aquest poblat —sostenen alguns arqueòlegs— s'haurien desplaçat a l'actual Girona, i en serien els fundadors. Cap document ni moneda no ho ha confirmat.²

L'itinerari traçat en aquest article parteix del municipi de Sarrià de Ter, agafa la General (N-II), per desviar-se a Sant Julià de Ramis i agafar el camí del Congost paral·lel al riu Ter, sota la muntanya de Sant Julià de Ramis. Finalment acaba a l'altra riba, al costat dret, i ens situa en un espai antigament documentat com el pla de Santa Tecla.³

2. *La Cova de les Goges*

A Sant Julià de Ramis, a mà esquerra de la carretera Nacional II i situada en un punt alterós, sòbria una cova⁴ actualment desapareguda.⁵ Josep Casassa (1903-1936)⁶

1 El punt a on he localitzat totes aquestes llegendes és un lloc de pas que comunica el Gironès amb la plana empordanesa i ha estat un lloc especialment maltractat per la gran quantitat de vials que l'home hi ha traçat.

2 Dec aquesta informació al professor, prehistoriador i president de l'Institut d'Estudis Gironins, Narcís Soler, a qui agraeixo una excursió dominical memorable per descobrir la cova més espectacular del Congost.

3 Tot i que l'itinerari podria haver començat al castell de Montagut, castell que també té llegendes de dones d'aigua, m'ha semblant més escaient començar aquest itinerari vora les aigües del riu Ter.

4 Camil Geis (1902-1986) l'anomena «el catau de les Goges» (1935: 45).

5 Tenia la seva boca d'entrada encarada al riu Ter. Fou destruïda per una ampliació de la carretera Nacional II, a l'any 1967. Era oberta en travertins i tenia una ocupació magdaleniana i d'èpoques més modernes. Cal destacar que, no gaire lluny d'aquesta cova, s'aixecava la Pedra Dreta, una colossal pedra que relacionem especialment amb la construcció llegendària del Pont Major de Sarrià de Ter.

6 Les llegendes de Josep Casassa citades en aquest article pertanyen a un treball guardonat amb el segon premi del Tercer Concurs del Llegendari Popular Català (1928-1930 [1930]); *Vid. J. Massot (1994: 362), Inventari de l'Arxiu de l'OCPC: vol. IV, fasc. I, B-85*. Algun dia les comarques gironines reconeixeran l'esforç recol·lector de Josep Casassa i Tassis i posaran el seu nom al lloc que li pertoca en el folklore gironí. Gràcies a les seves llegendes és possible traçar itineraris folklòrics com aquest i reconstruir, com si fossin tessel·les d'un mosaic antic, velles tradicions i antigues creences.

folklorista de Sarrià de Ter, detalla en aquest indret una trobada d'un fill de Sant Julià de Ramis amb una goja:

Un dia, un santjuliànc que venia de Sarrià, a alta hora de nit, en passar per davant de la Cova de les Goges, va sentir un plor d'un infant nou nascut. Ell fou trapassar d'abocar-se a mirar i, en veure's descobert, fugí, mes no feu dos passes que es sentí agafat pel muscle i obligat a cercar una dida (Casassa 1928-1930: 14).

Veiem doncs, com la goja l'atura i actua de manera contundent per una raó. L'home s'emporta la criatura a casa seva i allà la seva dona l'alleta. El matrimoni és recompensat tal com solen premiar les dones d'aigua: amb segó. És a dir, amb or. El matrimoni segueix la tradició d'incrèduls que fan cas omís al valor del regal i llencen el menjar dels porcs al riu Terri:⁷

Quan varen arribar a casa seva la dona va espolsar-se les últimes volves de segó que li havia quedat agafat al davantal i, al tocar a terra, es convertiren en monedes d'or. I del riu sentiren una veu que deia: «Per no haver aprofitat el que semblava que no valia heu llançat el que més valor tenia.... Ara busqueu-lo!» (Casassa 1928-1930: 14)

3. La necròpolis altmedieval de les Goges

Els arqueòlegs, fascinats també per les goges, van anomenar així una necròpolis de tombes altmedievales localitzada en un turó al marge esquerre del riu Ter, un lloc malmès per l'ampliació del desdoblament de la C-66 a l'any 1991. Cal destacar la troballa de dues monedes i diversos objectes que els arqueòlegs han situat entre els segles VI i VII.

4. El gorg Blau

Dels recs i rieres propers a la desapareguda cova de les Goges que davallen cap al Ter trobaríem el torrent de la Garriga, un punt esmentat per Josep Casassa en la llegenda «El gorg blau»: «En el veïnat de la Garriga de la parròquia de Sant Julià de Ramis, hi ha un torrent, un gorg d'un fondària incalculada...» (Casassa 1928-1930: 11). L'hidrònim esmenta la seva profunditat tal com reflecteixen aquestes dues llegendes. Totes venen a explicar el càstig infringit per les goges a un noi que ha gosat emportar-se una de les seves peces de roba. Qui n'aconsegueix una —diu la tradició— té fortuna per sempre més. Els dos folkloristes ho expliquen, amb lleus variants. En la versió de Casassa el gorg ja existeix quan l'atrevit l'agafa; en l'altra, el gorg s'origina amb el càstig:⁸

⁷ El Terri es un affluent del Ter que hi desemboca tot just passat el congost del Ter. Aquest riu recull les aigües dels recs de l'estany de Banyoles.

⁸ Estaria situat en el veïnat de la Garriga, al terme de Sant Julià de Ramis en el torrent del mateix nom. Aquest gorg no devia ser gaire lluny de la font Picant de Sarrià de Ter que hi ha a prop del riu Ter en aquest punt. La manca d'aigua del torrent i l'estat boscos i d'abandó no ajuden gens a localitzar-lo.

I proferint iròniques rialles el gitaren a l'aigua. La bassa quedà convertida en una profunda gorga, i encara ho és per escarment dels que volen enriquir-se injustament. A causa de tanta fondària, l'aigua ha quedat blava, d'un blau verdós i, per més que feu, no li trobareu el sòl (Geis 1935: 46).

Les goges que actuen al torrent de la Garriga, ho fan de forma contundent. Ho veiem amb la llegenda recollida de Casassa: «El jove que queia a les seves grapes mai més sentia cantar gall ni gallina. El tiraven de cap al gorg» (Casassa 1928-1930: 11). En tot cas, el comportament d'aquestes encantades i la descripció insondable del gorg Blau els podem relacionar amb unes actituds demoníques de les encantades. El professor Josep Maria Pujol les ha analitzades:

Els gorgs/estany (sovint amb noms significatius: els nombrosíssims gorgs Negres, gorgs o estanys del Diable, gorgs dels Banyuts, gorgs de les Donzelles, etc.) fascinen i terroritzen igualment a través del diable i de les encantades, que fan valer una mena de *majestas* satanico-demònica: el gorg és insondable i fascinant, i qui pretén desafiar-ne el *mysterium* s'exposa a patir les conseqüències del seu agosarament (Pujol 2013: 295).

En un lloc proper al torrent de Garriga encara podem baixar i descobrir la font Picant de Sant Julià de Ramis. L'aigua d'aquesta font s'havia arribat a embotellar. La proximitat d'aquesta font, amb una altra que veurem més endavant, té especial rellevància a l'hora de configurar espais reals amb l'imaginari de les dones d'aigua del Congost.

5. La roba de la sort de ca l'Arnau

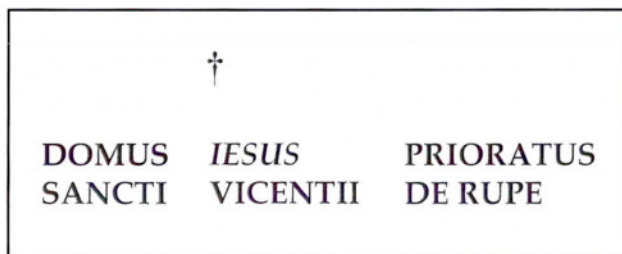
Tots sabem que quan la lluna plena agafa la seva plenitud amb totes les seves potencialitats, estan en el seu màxim apogeu. Per a descobrir una peça de goja la llum de la lluna també serveix. Així ho relata Josep Casassa amb la llegenda «La roba de la sort». A Sant Julià de Ramis —no gaire lluny del riu Ter i a tocar el camí del Congost— localitzem una masia coneguda com ca l'Arnau, més antigament citada com Can Julià de Mas Salines.⁹ La tradició recollida per Casassa, «La roba de la sort», comenta que els seus antics habitants tenien a l'abast un mocador o drap de les goges amb el qual podien ser sempre rics amb la condició que no el venguessin mai:

Aquesta roba és a la casa, però, ningú sap quin lloc. Durant un dia a l'any, cap allà a les dotze de la nit, en un dia de clar de lluna, si obren una finestra de la casa es fa visible, mes com no saben quin dia és, fa molts anys que ningú l'ha vista (Casassa 1928-1930: 28).

6. Les goges de la cova de Can Sant Vicenç

Seguint el camí del Congost, a tocar de la muntanya de Sant Julià de Ramis trobarem Can Sant Vicenç, un masia que ocupa les edificacions d'una altra masia

que formà part d'un antic priorat. La llinda de la seva porta té una curiosa inscripció:¹⁰

Aquest priorat va ser fundat al segle XII en un antic oratori¹¹ per l'ardiaca major de la catedral de Girona. Popularment també és conegut per Sant Vicenç de les Roquetes. Un conjunt de roques properes, encarades al riu Ter, et situen a la cova més espectacular del Congost. Es tracta d'una cova, d'època neolítica, en la qual Josep Casassa hi situa un estol de goges blanques que tots els dies estenen bugada sobre la vegetació de ribera i que són del tot bonhomioses:

Alguna vegada si algun que viatges de nit els hi volia robar una peça de roba no podia: li fugia dels dits sense saber com. Aquestes goges eren blanques. No feien cap mal a ningú (Casassa 1928-1930: 25).

7. El Cau de les Goges

Continuem el camí. A mà esquerra ens sorprendrà el cau de les Goges de Sant Julià de Ramis. A diferència de la Cova de les Goges desapareguda, aquesta és una cova sepulcral amb un cartell que assenyala la tradició de les dones d'aigua. S'hi ha trobat puntes solutrianes del tipus català diferents de les Serinyà, que tenen certa semblança amb les trobades a Vilafranca del Conflent.¹²

¹⁰ L'arxivera i paleògrafa Sílvia Mancebo m'ha comentat molt gentilment la traducció d'aquesta epigrafia: «Casa Jesús del priorat de Sant Vicenç de la Roca.» El nom és tan suggeridor com la cova mateixa que se situa a tocar el riu Ter, vora l'antic priorat. En tot cas, és diferent a la que suggereixen Ribas et al; (2019: 41): «Senyor protector Sant Vicenç de Roca». Penso que la transcripció de la Sílvia és més encertada ja que posa en relleu l'espai cristianitzat «DOMUS IESUS» (Casa Senyor) que no pas el sant consagrat, que no deixa de ser un complement preposicional: «PRIORATUS SANTCI VICENTII DE RUPE» (del priorat de Sant Vicenç de la Roca).

¹¹ La presència de l'oratori cristianitzaria ja aquest punt en una data anterior a la fundació del priorat, al segle XII.

¹² Els primeres arqueòlegs que excavaren el Cau, com Maties Pallarès (1874-1924) ja esmenten aquest topònim. Dec tota aquesta informació al professor i arqueòleg Narcís Soler.

8. El pla de Santa Tecla

Ara, el nostre itinerari travessa el riu Ter i ens situa a l'altra riba, en direcció a Celrà, poc abans d'arribar a la mateixa muntanya coneguda pel Congost. Ens trobem en un indret conegut com el pla de Santa Tecla.¹³ A prop d'aquest pla hi localitzem la font Picant del Congost. Aquesta deu ferruginosa va ser escenari de nombroses feixines¹⁴ pels habitants dels pobles propers.

En aquest indret hi ubicaríem una ermita desapareguda que tenim documentada des del segle XI.¹⁵ En aquest pla i, molt probablement a poca distància d'on s'aixecava l'ermita de Santa Tecla, s'obria una cova que els prehistoriadors no van poder estudiar pel fet que va ser destruïda pel traçat del ferrocarril, tal com documenta Narcís Viñas en un escrit publicat l'any 1880.

A mano derecha del mismo,¹⁶ la carretera de la Bisbal y Palamós adaptándose a la tortuosa y escarpada ladera, va desarrollándose por sus sinuosidades, bordeando el río y salvando lo mejor posible el obligado paso; y junto a ella, y en uno de los agrestes recodos de la montaña, entre peñascos gigantes y cercada de fragosa selva, se encontraba una cueva misteriosa, conocida de antiguo por «Cueva de las Hadas», hoy destruida por la abertura de un desmonte del ferrocarril que nos une con Francia (Viñas 1880: 109).

Narcís Viñas fabula al voltant de l'origen de la font Picant del Congost amb una història amb clars tints romàntics.¹⁷ La «Cueva de las Hadas» esmentada per Viñas seria el Cau de les Goges¹⁸ recordat encara al poble de Celrà. Xavier Cortadellas (1996: 124) recull aquesta tradició en el llibre de llegendes de les Gavarres gràcies a diversos informants. El cau tindria una comunicació subterrània d'una casa de Celrà, can Verai, amb aquest indret desaparegut. El bisbalenc resumeix la narració literària de Viñas i comenta: «Possiblement es refereix a una cova que hi havia hagut prop de la via del tren que va de Girona a la frontera» (Cortadellas 1996: 124).

La coincidència amb el nom del cau situat a la muntanya de Sant Julià de Ramis ha portat sovint segurament a equívocs i a no contemplar aquest cau desaparegut al segle XIX. També podríem pensar que la variabilitat i la confusió haurien portat a una confusió. Em sembla un fet improbable després de llegir la següent llegenda de Josep Casassa, «Les goges del Congost»:

13 Si volguéssim fer aquest itinerari hauríem de recular fins a Sarrià de Ter i agafar la carretera en direcció a Celrà.

14 Una feixina era una fontada popular que es feia a l'últim dia d'una festa important.

15 Haig d'agrair les dades i la bibliografia que m'ha facilitat el metge i historiador Artemi Rossell en relació al pla de Santa Tecla i a la font Picant del Congost.

16 Referint-se al pas del Congost, per tant, es refereix clarament a la riba dreta del riu Ter, en direcció a Palamós tal com veurem.

17 No crec convenient esmentar-ne l'argument pel fet que Viñas recull la tradició de les goges d'aquest Cau per fer-ne una creació purament literària.

18 El document del *Pla Especial de Protecció del Patrimoni de Celrà* esmenta l'antic «cau de les Goges esbullat amb l'eixamplament de la carretera de Palamós».

Eren uns carreters de Celrà que totes les nits anaven a Girona a portar socs amb els seus carros i un dia, abans d'èsser al Congost, en passar a la cova de les Goges, varen atura-se'ls-hi els animals i, davant d'ells, veieren una colla de goges qu'em panderetes i altres instruments barraven el pas a la cavalleria. Els carreters varen baixar dels carros i les goges baixaren cap al riu Ter (Casassa 1928-1930: 26).

Òbviament, si els carreters venen de Celrà han de transitar pel pas del Congost i, tal com veiem, voregen el seu cau.¹⁹ Veiem, doncs, com les dones d'aigua barren el pas als carreters com si fossin guardianes d'un pas important. Juguen amb els mortals tal com actuen les goges de Sant Jordi Desvalls, unes goges situades vora el riu Ter que també se les tenen amb els traginers. Aquesta tradició la recollí també el professor Pujol:

El farmacèutic banyolí Pere Alsius (el descobridor²⁰ de la mandíbula de Banyoles) ens ha conservat un testimoni del protagonisme de les encantades localitzat a Sant Jordi Desvalls²¹ (Gironès): «A ningú no era dat veure les goges sinó per llurs ombres, ombres que amb freqüència apareixien als viatjants que de nit feien sa via pels passos del Ter, i, juganeres, moltes vegades les goges muntaven als animals de càrrega a despit dels traginers, essent inútil hostilitzar-les, per no tenir acció contra elles arma de cap classe» (Maspons 1952: 56).²² Aquí tenim una simple mostra de l'humor demònic convertida en epifania satànica dotada d'un cert caràcter exemplar (Pujol 2013: 297).

9. Les goges guardianes

Al congost del riu Ter i a les seves proximitats podem localitzar nombrosos espais amb tradicions relacionades amb les dones d'aigua. Els arqueòlegs hi han trobat nombrosos jaciments i troballes excepcionals, tant a la muntanya de Sant Julià de Ramis com en punts propers al riu Ter.

Els romans anomenaven nimfes als esperits dels rius i els atribuïen l'abundor i la perpetuïtat dels seus corrents. Al Ter hi afluïxen també aigües pluvials que han marcat torrents amb fondàries considerables.²³

Vora el riu Ter i, gràcies a la geologia, les dones d'aigua s'erigeixen com autèntiques guardianes d'enclavaments estratègics. La primera seria l'antiga Via Augusta o Via Heraclea i l'altre, el pas del Congost del riu Ter. Els dos indrets citats tenen fonts picants

¹⁹ Per a distingir-lo del de Sant Julià hauríem d'anomenar-lo: Cau de les Goges de Celrà.

²⁰ Pere Alsius (1839-1915) no fou el descobridor de la mandíbula neandertal de Banyoles sinó un picapedrer anomenat Llorenç Roura, a l'any 1886. Alsius la recollí, l'estudià i la donà a conèixer al món científic.

²¹ Vull agrair a l'amic Francesc Brugué haver-me ensenyat el Cau de les Goges de Sant Jordi Desvalls, un punt situat vora la carretera que travessa el poble en direcció a Verges. Ens trobaríem, doncs, amb un altre lloc estratègic i de pas.

²² Pere Alsius va trametre aquestes tradicions a Francesc de Sales Maspons i Labrós que les va incloure a la seva obra *Tradicions del Vallès* (1876).

²³ Especialment el torrent dels Sants amb les imatges dels patrons de Celrà: sant Sixt i sant Hou. Per tant, ens trobaríem amb un altra sacralització cristiana d'un punt del Congost —no de dues cavitats de goges tal com hem vist fins ara— sinó d'un torrent, una riera que desemboca al Ter: *Aqua celis*. I aquesta sacralització la trobem en una hierofania que seria el descobriment de les relíquies dels sants patrons de Celrà.

properes: la font Picant de Sant Julià de Ramis i la font Picant del Congost. El riu, doncs, rep aigües ferruginoses. En aquestes fonts els romans hi situaven les nàïades: els esperits de les aigües estancades i de les fonts, també les minerals. Elles podien tenir el poder de transmetre les seves virtuts²⁴ a les aigües que els eren consagrades.

Les goges que actuen en aquests indrets estratègics i a prop d'aigües picants, adopten comportaments demoníacs. Actuen de nit, obliguen, castiguen i barren el pas a trágilers i a viadors que transiten vora les seves coves. Potser ens recorden que la paraula *fata* (plural de *fatum*) pot significar «oracle», «predicció», «fatalitat», «destí»...

Vora el riu Ter trobem dues esglésies cristianes a prop de coves de goges. La primera forma part d'un entorn meravellós al voltant d'un antic priorat consagrat a sant Vicenç. El segon temple es localitzaria al pla de Santa Tecla, en un punt a on creiem que sòbria el Cau de les Goges de Celrà i una ermita, també desapareguda, però ben documentada i consagrada a santa Tecla. Ens trobaríem, doncs, amb dos indrets geogràfics ben singulars cristianitzats *ex professo*. La presència de goges al Congost i a les ribes del Ter amb nombroses llegendes sacralitzen aquests espais per ells mateixos. Tot fa pensar que els dos temples cristians es van aixecar en dos punts concrets estratègics a fi de substituir antics cultes pagans. Podem suposar que les nàïades en foren protagonistes i que el culte a les aigües fou, doncs, ben present al Congost i a les ribes del riu Ter.

BIBLIOGRAFIA

BURCH, J. et al. (2009): *La muntanya de Sant Julià de Ramis. Guia històrica i arqueològica*, 2a ed. rev., Ajuntament de Sant Julià de Ramis.

CASASSA, J. (1928-1930): «La cova de les goges» (Llegendes del Gironès), dins *Llegendes de la comarca de Girona*, p. 13-14. Treball premiat amb el segon premi del Tercer Concurs del Llegendari Popular Català (1928-1930 [1930]), Vid. J. Massot (1994), *Inventari de l'Arxiu de l'OCPC*: vol. IV, fasc. I, B-85.

— «El gorc blau» (Llegendes del Gironès), dins *Llegendes de la comarca de Girona*, p. 11-12. Vid. J. Massot (1994), *Inventari de l'Arxiu de l'OCPC*: vol. IV, fasc. I, B-85.

— «La roba de la sort» (Llegendes del Gironès), dins *Llegendes de la comarca de Girona*, p. 28. Vid. J. Massot (1994), *Inventari de l'Arxiu de l'OCPC*: vol. IV, fasc. I, B-85.

— «Les goges de la cova de Sant Vicents» (Llegendes del Gironès), dins *Llegendes de la comarca de Girona*, p. 25. Vid. J. Massot (1994), *Inventari de l'Arxiu de l'OCPC*: vol. IV, fasc. I, B-85.

— «Les goges del Congost» (Llegendes del Gironès), dins *Llegendes de la comarca de Girona*, p. 26-27. Vid. J. Massot (1994), *Inventari de l'Arxiu de l'OCPC*: vol. IV, fasc. I, B-85.

CORTADELLAS, X. (1996): *El poble dels Centfocs. Llegendes de les Gavarres*, Tarragona, El Mèdol, 1996.

²⁴ La gent gran de Celrà encara guarda memòria que l'aigua picant del Congost era molt bona pels ronyons i pel fetge.

- GEIS, C. (1935): «El Gorg Blau», dins *Llibre de rondalles populars*, Barcelona, Llibreria i tipografia Catòlica, p. 45-47.
- MARQUÈS, J. M. (1993): *La parròquia de Celrà*, Ajuntament de Celrà.
- MASPONS, F. (1952): *Tradicions del Vallès*, Barcelona, Barcino.
- MASSOT, J. (1994): *Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, vol. IV, fasc. II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PARRAMON, J. (1996): *Diccionari de la mitologia grega i romana*, Barcelona, Ed. 62.
- Pla Especial de Protecció del Patrimoni*, Ajuntament de Celrà
https://www.celra.cat/wp/ajuntament/wp-content/uploads/sites/3/pla_patrimoni.pdf
 [consulta: 14 d'abril de 2020]
- PUJOL, J. M. (2013): «Variacions sobre el diable», dins *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*, a cura de Carme Oriol i Emili Samper, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, p. 289-306.
- RIBAS, A. et al. (2019): *Sant Julià de Ramis*, Quadern núm. 203 de la Revista de Girona (sèrie Monografies), Diputació de Girona.
- SCHNITZER, R. (1985): *Fades i elfs*, v. cat. d'Antoni Moll, Barcelona, Elfos.
- ROSSELL, A. (2018): *Petites històries de Celrà d'abans*, Celrà, Taller d'Història de Celrà.
- VERGÉS, A. (2019): *Llegendes del Gironès*, Sant Vicenç de Castellet, El Farell.
- VILA, A. (2009): «Les fonts Picants dels voltants de Girona», *Parlem de Sarrià*, núm. 71 (octubre-desembre), p. 35-41.
- VIÑAS, N. (1880): «La cueva las hadas. Leyendafantástica», *Revista de Gerona*, núm. 3 (març, any v), p. 106-111.

ANNEX

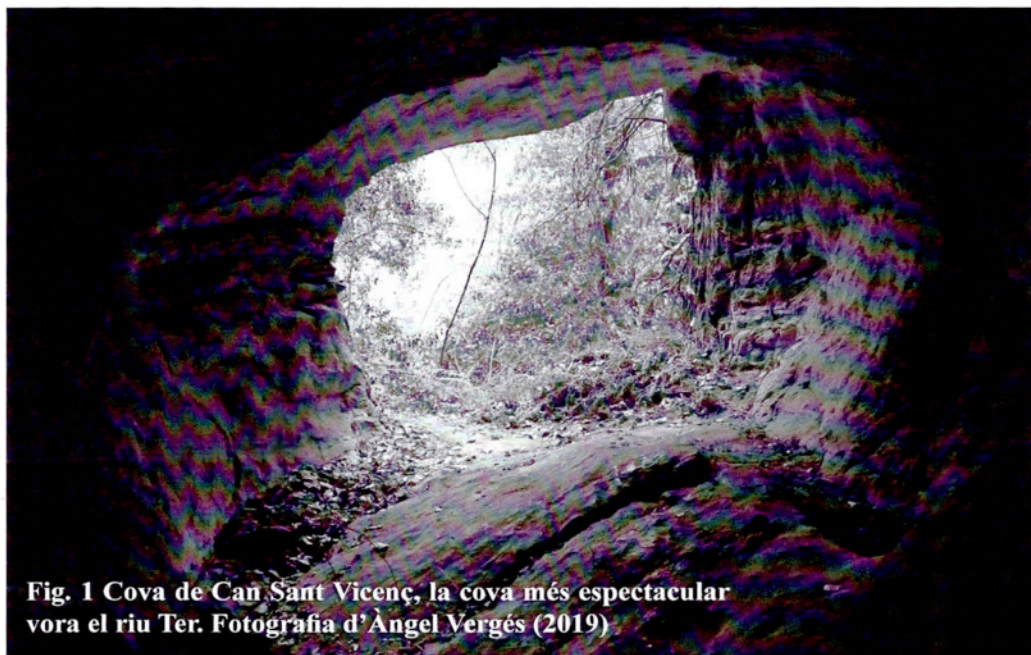

Fig. 1 Cova de Can Sant Vicenç, la cova més espectacular vora el riu Ter. Fotografia d'Àngel Vergés (2019)

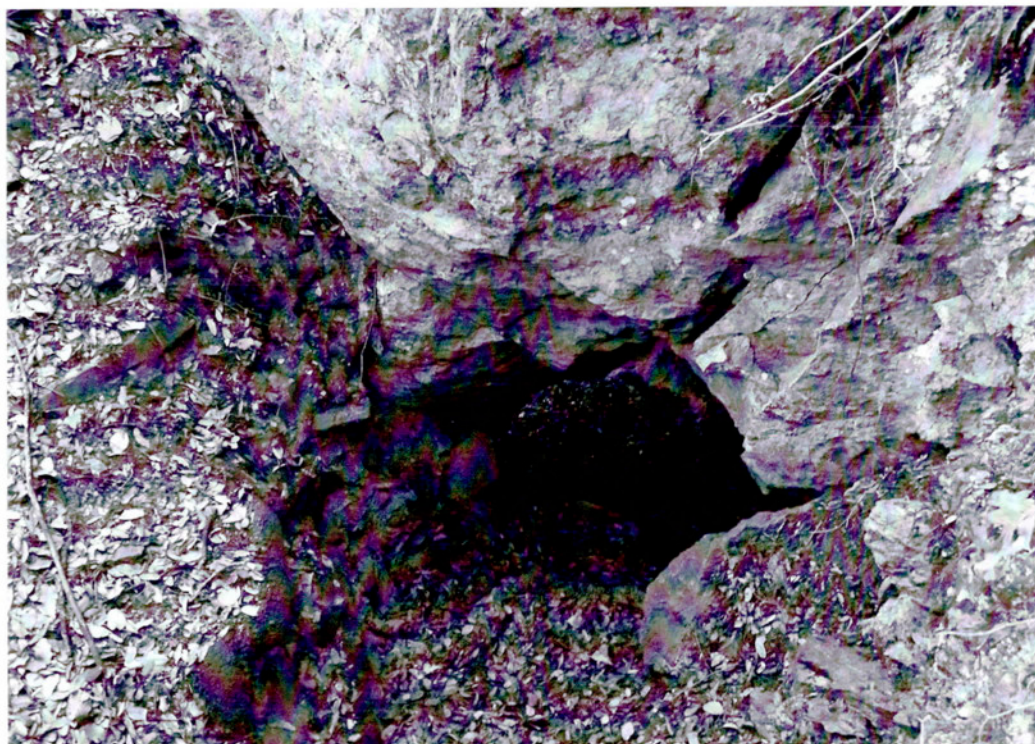

Fig. 2 Entrada de la cova de Can Sant Vicenç. Fotografia d'Àngel Vergés (2019)

Fig. 3 Ermita de Santa Tecla situada en un plànol de l'any 1778 per a desviar les aigües del riu Onyar.

Plano y Perfil en que demuestra el Nuevo Curso que se propone dar Río Oña des de la Creueta hasta Santa Techla en el territorio llamado Congost donde pasa el Río Ter.

Arxiu Municipal de Girona. Fons Ajuntament de Girona, Urbanisme i Obres, ref. 12.103